

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING OOSTERHESSELEN

GEWIJZIGD

GEWIJZIGD EXEMPLAAR
DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Oosterhesselen maakt deel uit van het inventarisatiegebied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Oosterhesselen de nederzettingen Gees, Geesbrug, Nieuwlande en Zwinderen. Het grondgebied wordt begrensd door in het noorden de gemeente Zweeloo, in het oosten de gemeente Sleen, in het zuidoosten de gemeente Dalen, in het zuidwesten de gemeente Hoogeveen en in het westen de gemeente Westerbork. De huidige omvang van de gemeente bedraagt circa 7.000 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-850, 1900-1.559, 1940-3.140, 1988-4.908.

2. FYSISCH GESTELDHEID

De gemeente Oosterhesselen is gelegen op de door beekdalen gelede zuidrand van het Drents Plateau. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam met uitzondering van de in het grondmorene (keileem)terras uitgesleten beekdalen waarschijnlijk het gehele grondgebied van de huidige gemeente onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. Aldus ontstond er een dekzandlandschap dat met afwisselend ruggen, welvingen en vlakke delen in het noorden en oosten een golvend karakter kende en in het zuidwesten met slechts een enkele welving overwegend vlak was.

Tijdens de warmere periode van het Holoceen werden vervolgens de beekdalen opgevuld met moerasveen. Gelijkzeitig trad er ten gevolge van waterstagnatie in het vlakke zuidwesten - in aansluiting op het uitgestrekte veengebied van Hoogeveen - op grote schaal hoogveenvorming op. Ook de hogere delen van het dekzandlandschap bleven in deze periode echter niet vrij van veenvorming. Plaatselijk werden hier tal van verspreid gelegen laagten en dobben (onder andere pingoruïnes) met veen opgevuld.

De zandgronden in de gemeente behoren bodemkundig tot de middelhoge en hoge podzolgronden. Bij de middelhoge podzolgronden treft men nagenoeg overal binnen 125 cm keileem aan in de ondergrond. Ter plaatse van de Boswachterij Gees hebben ingrijpende ontginningsactiviteiten uiteindelijk geleid tot de niet-bodemkundige klassificatie: "Complex: door de mens verstoorde gronden waarvan het oorspronkelijke bodemprofiel onbekend is." Gedurende de laatste eeuwen ging er in dit deel van Oosterhesselen tevens een aanzienlijke oppervlakte zand in verstuing. Thans is dit stuifzandcomplex van de Hooge Stoep echter weer geheel met heide begroeid en als zodanig niet meer in beweging.

In de beekdalen behoren de bodems tot de venige beekdalgronden. Het thans vrijwel geheel ontgonnen hoogveengebied bestaat hoofdzakelijk uit jongere dalgronden. Plaatselijk, op het Geeserveld en nabij de Verlengde Hoogeveensche Vaart, treft men hier tevens zwartveenontginnings- respectievelijke oudere dalgronden aan. Ook duiken er op enkele plaatsen zandkoppen (welvingen) op in het veengebied. Niet-afgeveend hoogveen wordt nog aangetroffen aan de Boerdijk nabij het Kanaal Coevorden-Zwinderen.

Het grondgebied van Oosterhesselen helt globaal gezien in zuidelijke richting en naar de beekdalen af. De hoogteligging varieert van ongeveer 18.5 meter + NAP bij de Hooge Stoep tot circa 11.5 meter + NAP in het zuiden. De afwatering geschiedt in hoofdlijnen via het Drostendiep, het Loodiep, de Verlengde Hoogeveensche Vaart en het Kanaal Coevorden-Zwinderen.

Ondanks de relatief hoge ligging van het merendeel van de cultuurgronden in Oosterhesselen, werden er toch al vrij vroeg enkele waterschappen opgericht. Deze bevonden zich in het overwegend vlakke zuidwesten en werden opgericht om uiteenlopende redenen: het Waterschap Zwinderen (1872) met het oog op het reguleren van de bevloeiing van landbouwgronden (door plaatsing van keerschutten in onder meer het Loodiep en de Geeserstream) en het Waterschap Zwinderseveld-Noordwestelijk deel (1893) ter verkrijging van concessie van vervening. Verder werd in dit deel van de gemeente nog het Veenschap Oostopgaande (1901) opgericht.

Toen ten gevolge van de voortgaande vervening en ontginning vervolgens ook de hogere zandgronden in het stroomgebied van het Drostendiep en het Loodiep in toenemende mate met afwateringsproblemen te maken kregen, werden ter verbetering van deze hoofdstromen in de gemeente Oosterhesselen onder andere de volgende waterschappen opgericht: De Westerstream, De Marsstream, De Broeklanden (1925), De Geeserstream (1929). Met de na-oorlogse reorganisatie van het Drentse waterschapsbestel kwam uiteindelijk vrijwel de gehele gemeente binnen het Waterschap Loo- en Drostendiep te liggen. Het resterende deel, de gronden langs de westgrens, werd opgenomen in de Waterschappen Middenveld en Riegmeer.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningen in Oosterhesselen - de eerste esakkers - dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen en karakteristiek voor het Drentse zandgebied gelegen in het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere veldgronden, met name die plaats waar de combinatie van een gunstige waterhuishouding, goede bewerkingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. Tot na het midden van de vorige eeuw vormden deze open akkerbouwcomplexen, die met het groeien van de bevolking geleidelijk werden vergroot, de meest gebruikte delen van het cultuurland in Oosterhesselen. De groenlanden bevonden zich vanouds, enkele nabij de nederzettingen gelegen perceeltjes daargelaten, in de beekdalen van het Drostendiep en het Loodiep met zijn vertakkingen. De enige situatie die enigszins van dit beeld afweek, is die behorend tot het aan het Drostendiep gelegen landgoed "De Klencke". Deze havezathe van waarschijnlijk eveneens vroeg-Middeleeuwse oorsprong bezat ooit vier boerderijen en een molen en had in het verleden (naast een ruime bosaanleg bij het eigenlijke "Huis") zijn eigen akkercomplex (Klenckeresch) en groenlanden (Klenckerlanden). Veruit het grootste deel van het zogenaamde esdorpenlandschap werd rond 1850 evenwel ingenomen door het veld; woeste gronden die voornamelijk gebruikt werden als weidegebied en die onmisbaar waren voor de bemesting van de essen.

In totaal maakten uitgestrekte heidevelden, venen en stuifzanden in 1850 dan ook nog ruim driekwart van het totale grondgebied van Oosterhesselen uit. De westelijke helft van de gemeente kende in het geheel nog geen ontginningen. De oorspronkelijke bosrijkdom, zowel de hogere zandgronden als de moerassige beekdalen kenden eertijds een dichte begroeiing, behoorde daarentegen rond het midden van de vorige eeuw duidelijk tot het verleden. Met een bosaandeel van ongeveer 0.5% van de totale gemeente, behoorde Oosterhesselen tot de bosarmste gemeenten van Drenthe. De enige beplanting van grotere omvang betrof de bosaanplant op het landgoed "De Klencke". Voor het overige beperkte de bebossing zich tot een aantal nabij de nederzettingen gelegen kleine houtopstanden alsmede een enkel bosrestant in het beekdallandschap van Gees. Daar waar de beekdalen redelijk ontwaterd werden trof men langs de slootkanten elzensingels aan, hetgeen de gemeente plaatselijk (Gees) toch wat meer beslotenheid gaf. Het grondgebruik was in 1850 nog volledig op de landbouw gericht. De oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1832-973 hectare:496 hectare) lag onder het gemiddelde voor Drenthe, hetgeen wijst op de aanwezigheid van in verhouding veel bouwland. Wat betreft de agrarische bedrijfsvoering domineerde het gemengde bedrijf sterk. Ook de veeteelt echter was vrij vroeg al van een zekere betekenis. Zo kende Oosterhesselen in de vorige eeuw jaarlijks meerdere grote veemarkten waar koeien, schapen, varkens en biggen verhandeld werden.

Tijdens de laatste helft van de vorige eeuw vonden de ontginningen slechts langzaam voortgang in Oosterhesselen. Gevolg was dat het grondgebied van de gemeente rond de eeuwwisseling nog altijd voor meer dan tweederde uit woeste gronden bestond. Naast enkele nieuwe ontginningen in de oostelijke helft van de gemeente dienden zich in deze periode op bescheiden schaal ook de eerste verveningen en ontginningen in het westelijke hoogveengebied aan. Na ontsloten te zijn door de aanleg van wijken en kanalen (zie infrastructuur) ontstond hier langs de westgrens met Hoogeveen na verloop van tijd de veenkolonie Nieuwlande. Ook vonden er ontginningen plaats langs de Verlengde Hoogeveense Vaart.

Daar de ontginningen tussen 1850 en 1900 overwegend ten goede kwamen aan de uitbreiding van het bouwlandareaal, gaf de oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1900-908 hectare:673 hectare) over deze periode een aanzienlijke daling te zien. Duidelijk nam de akkerbouw in betekenis toe. Echter ook de veeteelt mocht zich rond de eeuwwisseling in een groeiende belangstelling verheugen.

Tussen 1900 en 1910 bij voorbeeld verdubbelde de omvang van de rundveestapel ongeveer en kwam de rundveedichtheid (= aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) ruim boven het gemiddelde voor Drenthe te liggen. Binnen het Zandgebied, de regio waartoe Oosterhesselen op basis van het domineren van het gemengde of étagebedrijf volgens de nieuwe landbouwindeling van 1910 wordt gerekend, kwam de relatief sterke gerichtheid op de rundveehouderij nog meer naar voren. Van alle gemeenten in de regio kende Oosterhesselen verreweg de hoogste rundveedichtheid. Qua rundveebezetting (= aantal runderen per bedrijf) daarentegen was er maar weinig verschil met de rest van het Zandgebied: evenals elders lag ook in Oosterhesselen het accent op de kleine melkveehouderij.

Ook de varkensdichtheid die tussen 1900 en 1910 eveneens beduidend toenam, lag in 1910 boven zowel provinciaal als het regionaal gemiddelde. Het waren in deze periode vooral de sterk in aantal toenemende bedrijfjes in de klasse 1-5 hectare, die in belangrijke mate hun bestaansrecht aan de varkenshouderij ontleenden. Op deze bedrijfjes was over het algemeen het aantal varkens naar verhouding groter dan het aantal runderen, terwijl op de grotere bedrijven relatief meer rundvee aanwezig was.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden nam het tempo van de ontginningen in de loop van de eerste helft van deze eeuw geleidelijk aan toe. Aanvankelijk geschieden de activiteiten nog op individuele basis (in het bijzonder op het Geeserveld) later vonden er al dan niet met inzet van werklozen tevens ontginningen op grotere schaal plaats.

Zo kocht de NV Ontginningsmaatschappij "Het Landschap Drenthe" in 1926 925 hectare van het overwegend uit hoogveen bestaande Zwindersche Veld aan, om deze vervolgens in de jaren '30 in werkverschaffingsverband om te vormen tot een welvarend landbouwgebied met bedrijven variërende van 15 tot 50 hectare. Verder werd in deze periode de eveneens in het westen van de gemeente gelegen Veenmarke van Gees aan snee gebracht. Echter ook het zandgebied kende zijn meer grootschalige ontginningen. Zo werden de hoge vochtige zandgronden in het noordwesten van de gemeente in 1922 door het Staatsbosbeheer aangekocht om in de daarop volgende jaren als onderdeel van de deels ook in de gemeente Zweeloo gelegen boswachterij Gees grotendeels bebost te worden.

Het in de gemeente Oosterhesselen gelegen areaal staatsbos besloeg een oppervlak van 360 hectare. Te zamen met de komst van nieuwe aanplant elders (onder andere op landbouwkundig gezien inferieure gronden) zorgde deze bosaanleg tijdens de eerste helft van deze eeuw voor een toename van het bosareaal tot bijna 7% van de totale gemeente. Oosterhesselen, voorheen een bosarm gebied, behoorde hiermee ineens tot de bosrijkere gemeenten van Drenthe.

Ondanks het sterk in omvang toenemen van de ontginningen bestond het grondgebied van Oosterhesselen in 1940 nog altijd voor ongeveer een kwart uit woeste gronden. De grootste aaneengesloten heide-oppervlakte betrof het Geeserveld, dat destijds vrijwel uitsluitend aan de randen enigermate ontgonnen was. Daarnaast verkeerde ook het Oosterhesselderveld nog voor een aanzienlijk deel in ongerepte staat en telde de gemeente verder tal van kleinere, temidden van landbouwgronden en bossen gesitueerde heide- en veenrestanten.

Daar landbouwontginningen tussen 1900 en 1940 relatief gezien ongeveer tweemaal zo sterk ten goede kwamen aan de uitbreiding van het landbouwareaal dan aan de uitbreiding van het areaal grasland, gaf de oppervlakteverhouding grasland:bouwaland in deze periode opnieuw een aanzienlijke daling te zien. Met name bij de (meer) grootschalige ontginningen in het westen van de gemeente stond duidelijk de akkerbouw voorop. Bij de overwegend individuele ontginningen in het oosten was er als voorheen sprake van een meer evenredige uitbreiding van bouw- en grasland. Een en ander weerspiegelde zich ondermeer in de agrarische bedrijfsvoering. Werden er rond de eeuwwisseling hoofdzakelijk gemengde en in geringere mate veeteeltbedrijven in Oosterhesselen aangetroffen, in 1940 telde de gemeente dankzij de ontwikkelingen in het westelijke hoogveengebied tevens menig veenkoloniaal akkerbouwbedrijf.

4. INFRASTRUCTUUR

De fysische gesteldheid van Zuid-Drenthe met zijn uitgestrekte veenmoerassen is in belangrijke mate mede bepalend geweest voor de ontwikkeling van het wegennet van Oosterhesselen. Vanuit het zuiden en oosten was het Drentse zandgebied lange tijd alleen via Coevorden en in aansluiting daarop de noord-zuid gerichte zandrug van Dalen toegankelijk. Bij Dalen splitste deze invalsweg zich vervolgens in noordoostelijke (Hondsrug) en noordelijke richting (Midden-Drenthe). Laatstgenoemde afsplitsing doorsneed het zandgebied van Oosterhesselen over de gehele lengte. De aldaar gesitueerde esdorpen Gees, Oosterhesselen en Zwinderen werden hierdoor reeds vroeg in staat gesteld tot het onderhouden van contacten met het bewoningsgebied van Midden-Drenthe. Met name tussen deze dorpen en de dorpen Zweeloo, Aalden en Meppen ontstond zo in de loop der eeuwen een goede verbinding.

Naar het oosten en westen daarentegen waren er in het vroege verleden dankzij de aanwezigheid van moerasgronden minder goede contactmogelijkheden. Hoewel er later een enkele beter begaanbare oost-westverbinding tot stand kwam, zoals de weg over het Zwindersche Veld naar Hoogeveen, bleef het verkeer in deze richtingen over het algemeen van geringe betekenis. Zo kon gebeuren dat Oosterhesselen rond 1850 ten opzichte van nabijgelegen dorpen als Noord- en Zuid-Sleen nog steeds een opvallend geïsoleerde ligging kende. Evenals in het verleden was het destijds nog altijd de noord-zuidrichting die de ontsluiting van Oosterhesselen hoofdzakelijk bepaalde.

Naast aldus een vrij eenvoudig stelsel van doorgaande wegen, kende Oosterhesselen reeds vroeg ook een netwerk van zandpaden, die de dorpen en het landgoed "De Klencke" onderling en met de bijbehorende landbouwgronden verbonden. Ook deze verbindingen beperkten zich nagenoeg geheel tot het zandgedeelte van Oosterhesselen. De kaart van 1850 toont in de westelijke helft van de gemeente uitsluitend de Goringdijk, welke vanaf Gees in westelijke richting eerst de Geeserstream overstak om vervolgens ergens midden in het dan nog ongerepte Geeserveld te eindigen. Wel ziet men op de kaart nog hoe in het zuidwesten van de gemeente - op het Zwinderscheveld - rond het midden van de vorige eeuw een eerste begin werd gemaakt met de aanleg van het wijkstelsel van de latere veenkolonie Nieuwlande.

Van ingrijpende betekenis voor de verdere ontwikkeling van de gehele infrastructuur van Oosterhesselen was kort na 1850 het ten behoeve van de vervening van Zuidoost-Drenthe in oostelijke richting doortrekken van de Hoogeveensche Vaart. Niet alleen luidde de aanleg van de Verlengde Hoogeveensche Vaart (1850-1860) de verdere ontsluiting (door wijken en kanalen) van het westelijke hoogveengebied in, tevens had Oosterhesselen dankzij de aanleg van een weg langs het kanaal nu eindelijk een oost-westverbinding van daadwerkelijke betekenis binnen zijn grenzen.

Het belang van de weg langs de Vaart blijkt uit het feit dat de eerste verharding van Oosterhesselen in 1862-1864 de verbinding Hoogeveen-Zwinderen-Oosterhesselerbrug met zijtak naar Oosterhesselen betrof. Daar gelijktijdig in de gemeente Dalen de verbinding Dalen-Oosterhesselerbrug verhard werd, was Oosterhesselen eind 1864 zowel vanaf Hoogeveen als vanaf Coevorden (over Dalen) via de verharde weg bereikbaar. Het resterende deel van de oude hoofdweg naar Midden-Drenthe, de verbinding Oosterhesselen-Zweelo-Westerbork, volgde in 1868-1870.

Werd met de komst van de straatweg naar Hoogeveen het isolement van Oosterhesselen ten opzichte van het westen opgeheven, ten opzichte van het oosten bleef dit evenwel nog jaren voortbestaan. Nadat in de loop van deze eeuw eerst nog de verbinding Oosterhesselen-Gees-Zwinderen (1911/12) en de weg door Nieuwlande (1921/22) verhard werden, was het pas in 1922-1924 dat de eerste verbinding naar het oosten bestraat werd: de weg Oosterhesselen-De Klencke-Sleen. Toen vervolgens in 1923-25 ook het traject Oosterhesselsebrug-Ermerbrug langs de Verlengde Hoogeveense Vaart gerealiseerd werd, behoorde ook het isolement ten opzichte van het oosten tot het verleden. Als vermeld speelde de komst van de Verlengde Hoogeveense Vaart zelf een belangrijke rol bij de openlegging van het westelijke hoogveengebied. Zo werd het westelijk deel van het Zwindersche Veld ontsloten toen vanaf de Vaart in zuidelijke richting het Zwindersche kanaal gegraven werd. Loodrecht op dit kanaal werden ten behoeve van de vervening en ontginning weer tal van dwarswijken aangelegd. Door het oostelijk deel van het Zwindersche veld kwam in de jaren '30 het Kanaal Coevorden-Zwinderen te lopen. Dit kanaal stelde onder andere de Verlengde Hoogeveense Vaart in staat om via Coevorden af te wateren en op de Overijsselse Vecht. In de Veenmarke van Gees ten slotte legde men ten behoeve van de vervening en ontginning aldaar het Nieuwe Kanaal met in aansluiting daarop een aantal dwarswijken aan.

Hoewel de waterlopen ten tijde van de verveningen een aanzienlijke mate van scheepvaart kenden, bleef het verkeer over het land toch steeds de nummer één. Een geheel nieuwe wijze van vervoer diende zich in deze aan toen in 1903 de EDS (Eerste Drentsche Stoomtram Mij) de lijn Hoogeveen-Nieuw-Amsterdam opende. Binnen de gemeente Oosterhesselen werden zowel Zwinderen, Gees als Oosterhesselen aangedaan. In 1918 werd het EDS-netwerk verder uitgebreid met de lijn Coevorden-Assen. Deze lijn liep binnen de gemeente alleen over het hoofddorp Oosterhesselen, dat hiermee zijn eerdaags fameuze "viersprong" nabij café Deen verkreeg. Lang duurde het floreren van de tram, zeker wat het personenvervoer betreft, evenwel niet. Spoedig namelijk werd het reizigersvervoer per tram merendeels overgenomen door de eerste autobussen. Wel bleven de trams nog enige tijd van betekenis voor het goederenvervoer. Nadat er tijdens de oorlog nog sprake was van een tijdelijke opleving, reed in 1947 uiteindelijk de laatste tram door Oosterhesselen.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

Het grondgebied van de huidige gemeente Oosterhesselen kende al vroeg permanente bewoning. Deze concentreerde zich vanouds in de op de hogere zandgronden in het oosten van de gemeente gesitueerde esdorpen Oosterhesselen, Gees en Zwinderen. Nederzettingen die in ouderdom waarschijnlijk alle uit de vroege Middeleeuwen dateren. Eveneens uit deze periode stamt waarschijnlijk de aan het Drostendiep gelegen havezathe "De Klencke". Deze van oorsprong roofofburcht vormde in het verleden met zijn strategische ligging één van de belangrijkste punten in het landschap, doch had nimmer meer dan een locale betekenis.

Verspreide vestigingen dienden zich, de havezathe met bijbehorende bebouwing doorgelden, gedurende de periode tot 1850 nergens aan in het esdorpenlandschap van Oosterhesselen. De occupatie van het westelijk ontginningsgebied begon eerst pas na 1850. Achtereenvolgens ontstonden hier op de grens met Hoogeveen de veenkoloniale nederzetting Nieuwlande en aan de Verlengde Hoogeveense Vaart de jonge ontginningsnederzetting Geesbrug.

Het hoofd- en kerkdorp Oosterhesselen was rond het midden van de vorige eeuw opvallend genoeg niet de grootste nederzetting van de gemeente, een eer die was weggelegd voor het meer centraal gelegen Gees. De nederzettingsstructuur van het destijds overwegend uit boerderijen bestaande dorp werd in belangrijke mate bepaald door de (dan nog) zeer grote brink, ruim 500 meter lang en ongeveer 180 meter breed, met diagonaal daaroverheen lopend de dorpsstraat, de huidige Burgemeester de Kockstraat. Wat het bebouwingsspatroon betreft was er sprake van een duidelijke hoofdvorm: een krans van losjes rondom de weilandbrink gegroepeerde boerderijen met daar midden in (aan de dorpsstraat) de kerk.

Tussen 1850 en 1940 maakte Oosterhesselen vervolgens een vrij bescheiden mate van groei door. Ruimtelijk gezien deed zich in deze periode evenwel een opvallende ontwikkeling voor: de Burg. de Kockstraat werd over de gehele lengte van de brink van bebouwing voorzien. Niet alleen verloor de brink hiermee grotendeels zijn functie als open ruimte, tevens verkreeg Oosterhesselen duidelijk een meer besloten karakter en was er in 1940 in feite voor het eerst sprake van een aanwijsbaar dorpscentrum. Uitbreidingen van veel geringere omvang vonden plaats aan de zuidzijde van het dorp, waar de bebouwing enigszins ging opstrekken langs de Burg. de Kockstraat en het daarvan aftakkende Wittezand.

Hoewel er in de loop van de periode 1850-1940 in toenemende mate niet agrarische bebouwing in de vorm van woningen, bedrijfsgebouwen, winkels en andere voorzieningen in Oosterhesselen verrees, bleef het dorp in de eerste plaats toch agrarisch van karakter. Daar het merendeel van de niet in het eigenlijke dorpsbeeld passende bebouwing zich concentreerde langs de Burg. de Kockstraat, met opvallend de bouw van een zuivelfabriek direct naast de kerk, bleef de oorspronkelijke verschijningsvorm van de aan de brinkrand gelegen oudere dorpsdelen over het algemeen goed behouden.

Zijnde het hoofddorp van de gemeente vervulde Oosterhesselen in 1940 op diverse terreinen een centrale functie: gemeentehuis, notaris, bank, scholen, en dergelijke. Voor de verzorgende sector gold dit evenwel niet. De excentrische ligging van Oosterhesselen binnen de gemeente maakte dat in deze niet het hoofddorp, maar in plaats daarvan het gunstiger gelegen Gees een centrale functie vervulde. Het winkelapparaat van Oosterhesselen was daarmee rond 1940 slechts van beperkte omvang.

Het esdorp Gees werd in 1850 als grootste nederzetting van de gemeente gekenmerkt door een opvallend langwerpige structuur. Uitbreiding van de uit enkele boerderijgroepen bestaande oude dorpskern had hier in de loop der voorgaande eeuwen langs de esrand een typisch "flank-esdorp" doen ontstaan. Aldus trof men rond het midden van de vorige eeuw het merendeel van de bebouwing aan langs de huidige Dorpsstraat, een traverse van de weg Oosterhesselen-Zwinderen. De overwegend uit boerderijen bestaande bebouwing lag hier hoofdzakelijk aan de oostzijde. Ten westen van de Dorpsstraat trof men slechts enkele boerderijen aan, waarvan die bij Goringbos bovendien min of meer een afzijdige ligging kenden. Eveneens een afzijdige ligging ten opzichte van de Dorpsstraat kende de bebouwing van de aan de oostzijde van Gees gelegen Oude Steeg. In tegenstelling tot de Dorpsstraat met zijn wegdorpachtige inrichting, bezat deze oude dorpskern met een schijnbaar ordeloze rangschikking van de boerderijen nog het oorspronkelijke esdorpkarakter.

Tussen 1850 en 1940 maakte Gees vervolgens een redelijke doch ruimtelijk gezien weinig opvallende groei door. Voornamelijk was er in deze periode sprake van verdichting van de bestaande bebouwing. De "lege" westzijde van de Dorpsstraat gaf hierbij de sterkste bebouwingtoename te zien, terwijl de omgeving van de Oude Steeg vrijwel onveranderd bleef. Naast uitbreiding door verdichting was er overeenkomstig de ruimtelijke ontwikkelingen uit het verleden in de jaren 1850-1940 opnieuw ook sprake van een verder opstrekken van de bebouwing langs de esrand in noordelijke (Geserweg) en zuidelijke richting (Zwinderseweg, Holtweg). De totale lengte van het dorp kwam in deze periode op ongeveer 1,5 km te liggen, waarmee het wegdorpachtige karakter van de hoofdas van Gees nogmaals versterkt werd. Dit ondanks het feit dat er gelijktijdig met deze ontwikkeling tevens enige bebouwing kwam langs de vanaf de Dorpsstraat in westelijke richting lopende Goringdijk, Lutmarsweg en Tilweg.

Als vermeld vervulde Gees rond 1940 wat betreft de verzorgende sector in sterkere mate een centrale functie dan het eigenlijke hoofddorp Oosterhesselen. Bij de aanwezigheid van een relatief uitgebreid winkelapparaat bleef het evenwel niet. Ook qua ambachtelijke (aannemers, smid) en - voor zover aanwezig - industriële nijverheid (zuivelfabriek) gold Gees als de duidelijke nummer één binnen de gemeente. Illustratief is in deze dat de zuivelfabriek van Gees een capaciteit van bijna tweemaal die van Oosterhesselen kende. Zo ook beschikte Gees, waar in de loop van deze eeuw ook diverse gewone woningen gebouwd werden, in 1940 over verhoudingsgewijs vrij veel niet-agrarische bebouwing. Desondanks bleef het dorp evenals Oosterhesselen in de eerste plaats toch agrarisch van karakter.

Het op de grens van het oude en het nieuwe ontginningslandschap gelegen Zwinderen werd in 1850 gekenmerkt door een schijnbaar ordeloze rangschikking van de boerderijen. Deze bevonden zich op wisselende afstand langs de Esweg en de Markeweg.

Hoewel Zwinderen tijdens de periode 1850-1940 aanzienlijk groeide, bleef de oude dorpskern ruimtelijk gezien vrijwel onveranderd. Oorzaak hiervoor was de aanwezigheid van de Verlengde Hoogeveensche Vaart en de daarlangs lopende verkeersweg direct ten noorden van het dorp. Sinds de komst van deze verbindingen namelijk richtte de nieuwbouw van Zwinderen zich voornamelijk op deze oost-west lopende verkeersas en gebeurde er in het oude Zwinderen afgezien van de bouw van een enkele boerderij of woning op bebouwingsgebied nagenoeg niets. Wel verrees er in deze periode voor het eerst bebouwing aan de Brinkweg.

Langs de Verlengde Hoogeveensche Vaart trof men in 1940 een gemengde bebouwing met allerlei typen aan, bij voorbeeld oude naast nieuwe boerderijen en burgerwoningen. Het oude Zwinderen daarentegen bleef met overwegend boerderijen vrijwel puur agrarisch van karakter.

De veenkoloniale nederzetting Nieuwlande ontstond in de loop van de laatste helft van de vorige eeuw met de vervening en ontginning van het westelijk deel van het Zwindersche Veld. De bebouwing van dit kanaaldorp concentreerde zich in 1940 ter hoogte van het kruispunt van het Zwindersche Dwarsgat met het Oostopgaande. Onder andere bevond zich hier de dorpskerk. Vanaf dit kruispunt strekte de bebouwing zich in zuidelijke richting langs het Dwarsgat op tot in de gemeente Dalen. Een gedeelte van de bebouwing bevond zich hier ook op Hoogeveens grondgebied, zodat Nieuwlande destijds onder drie gemeenten resulteerde. In noordelijke richting strekte de bebouwing zich langs de in het verlengde van het Dwarsgat gelegen gedeelte van het Oostopgaande.

De bebouwing van Nieuwlande droeg in 1940 een sterk gemengd karakter: naast boerderijen vooral tal van arbeiderswoningen. De boerderijbouw van deze streek vertoonde geen typisch Drentse kenmerken, eerder was er sprake van een Groninger inslag, hetgeen niet vreemd is, daar deze nederzetting ondermeer door Groningers van origine werd gekoloniseerd.

Op de plaats waar thans de ontginningsnederzetting Geesbrug gesitueerd is, trof men in 1850 louter woeste gronden aan. De occupatie van deze streek ving eerst aan ten tijde van de individuele ontginningen van het Geeser- en het Zwindersche Veld. Aan de eerder aangelegde Verlengde Hoogeveensche Vaart, de Coevorder Straatweg en het Zwindersche Kanaal ontstond in deze periode een bebouwing, die in 1940 over het algemeen kon worden gekenmerkt als zijnde verspreid. Van een nederzetting was destijds in feite in het geheel nog geen sprake.

Pas toen na de oorlog door planologische studie de wenselijkheid van een daadwerkelijke nederzetting in dit deel van de gemeente voldoende was aangetoond, werd besloten tot de ontwikkeling van het huidige Geesbrug. Op planmatige wijze verrees daar waar de Hoogeveensche Vaart en de Coevorder Straatweg elkaar ontmoeten een geheel nieuwe woonkern. De ligging temidden van landbouwontginningen maakte dat dit nieuwe Geesbrug kon gaan fungeren als woonplaats voor agrarische arbeiders uit zowel het Geeser- als Zwindersche Veld. De oude verspreide bewoning langs de Hoogeveensche Vaart ten westen van Geesbrug (Langerak), alsmede die op het Geeserveld (zie verspreide bebouwing) werd hierbij voor zover bestaand uit slechte kwaliteit arbeiderswoningen zoveel mogelijk opgeruimd en naar de nieuwe nederzetting overgeplaatst.

Was er rond het midden van de vorige eeuw van bebouwing buiten de nederzettingen, het landgoed "De Klencke" uitgezonderd, in het geheel nog geen sprake, in 1940 gold verspreide bebouwing als een vrij algemeen verschijnsel in Oosterhesselen.

In het oude bewoningsgebied in het oosten van de gemeente beperkte de verspreide bebouwing zich voornamelijk tot de Verlengde Hoogeveensche Vaart en de weg Oosterhesselen-Oosterhesselerbrug, de Pandijk. Daarnaast lagen er ten zuidwesten van Oosterhesselen temidden van individuele ontginningen op het Oosterhesselveld onder andere enkele boerderijen en een armenhuis.

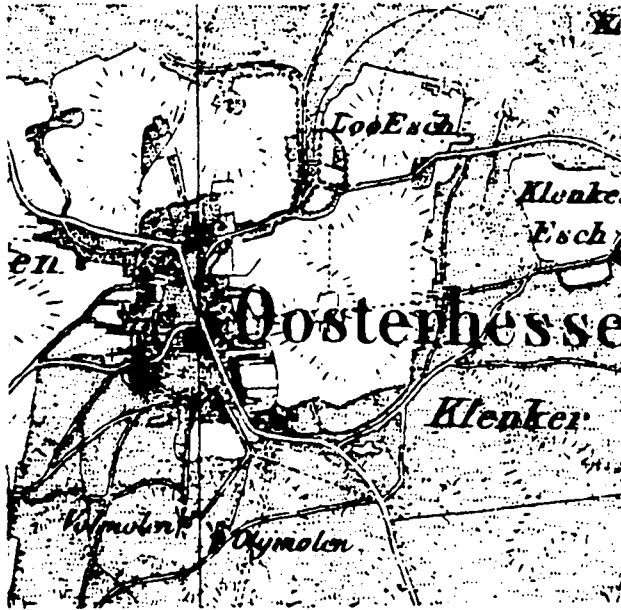
Het merendeel van de verspreide bebouwing trof men in 1940 evenwel aan in de westelijke helft van de gemeente. Op het Geeserveld (onder andere Luchiesweg) betrof het vooral kleine boerderijtjes en arbeiderswoningen, welke als vermeld na de oorlog voor een belangrijk deel werden opgeruimd. Op het Zwindersche Veld werden in aansluiting op de veenkolonie Nieuwlande langs de talloze dwarswijken aanvankelijk eveneens overwegend kleine boerderijen en arbeiderswoningen gebouwd. In het oosten van dit hoogveengebied evenwel ging men met de grootschalige ontginningen tijdens de jaren '30 (zie ontginningen) over tot de bouw van enkele tientallen opvallend grote boerderijen. Boerderijen die geen typisch Drents karakter kenden, maar die van een meer algemeen verbreid ontginningstype waren.

*zjs

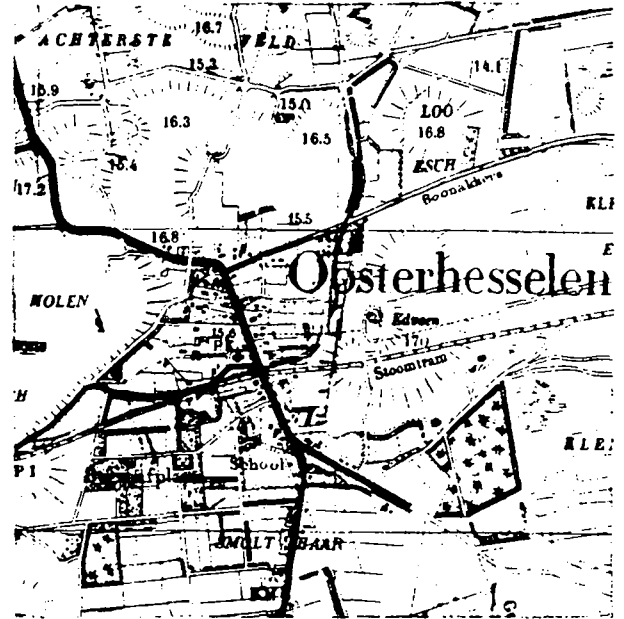
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Oosterhesselen

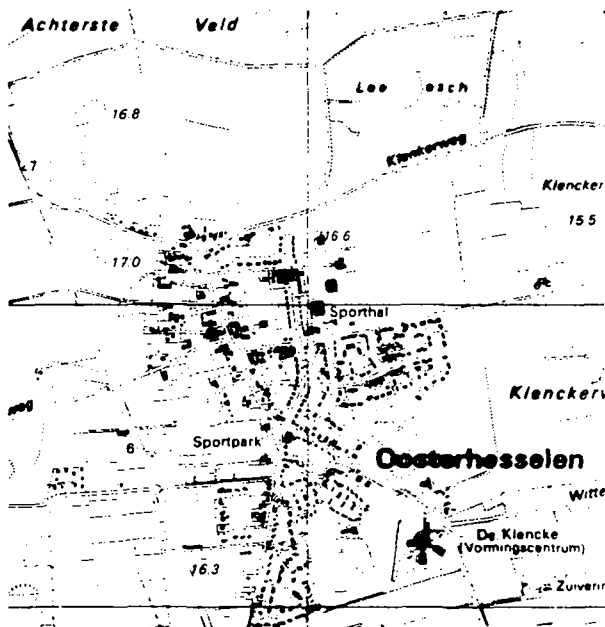
Kern: Oosterhesselen

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

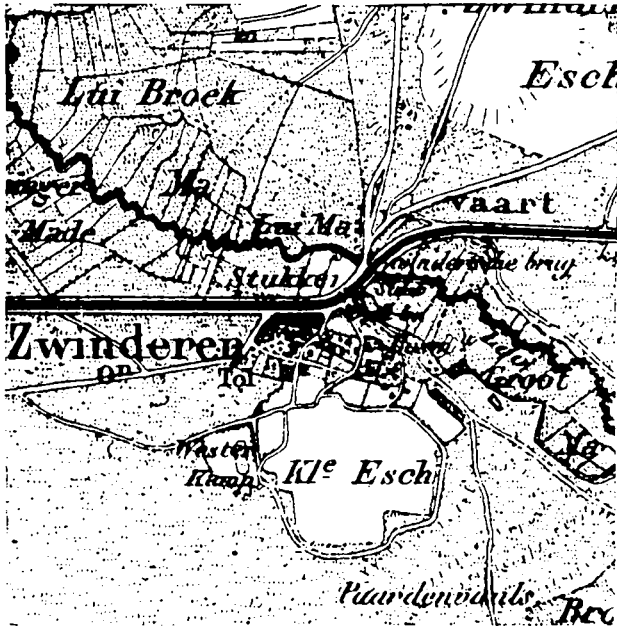
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

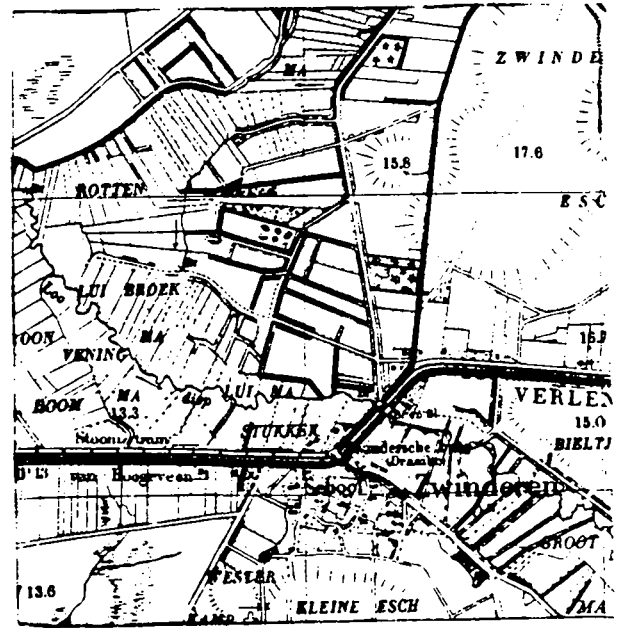
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Oosterhesselen

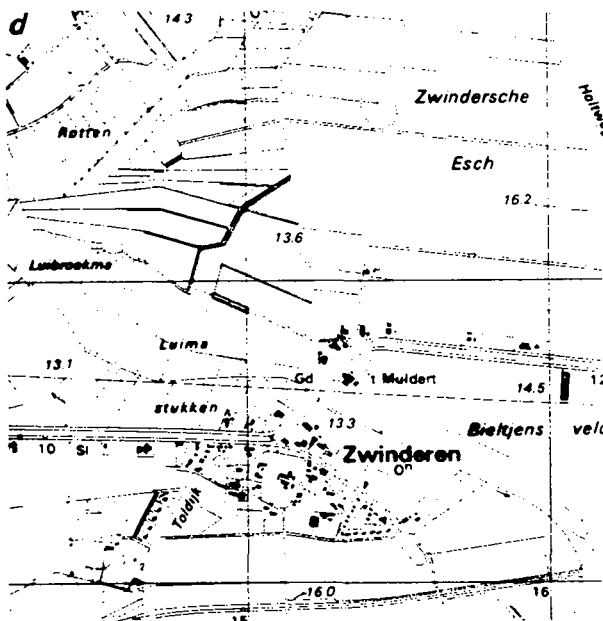
Kern: Zwinderen

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Estdorp

Schaal 1:25.000

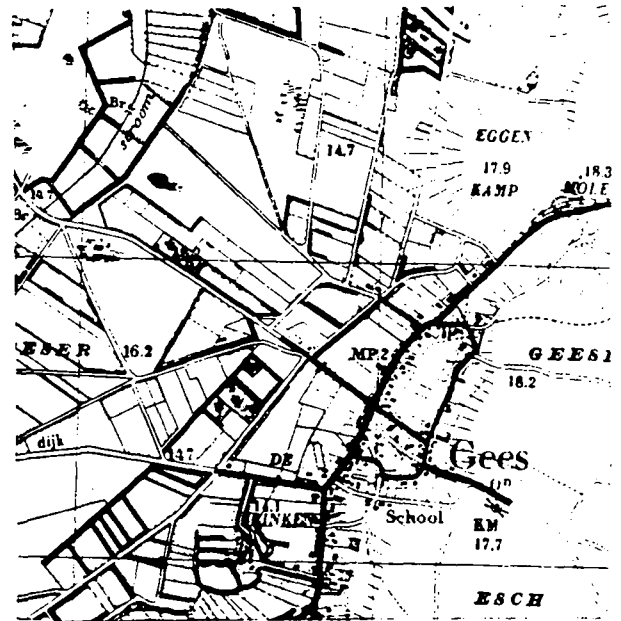
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Oosterhesselen

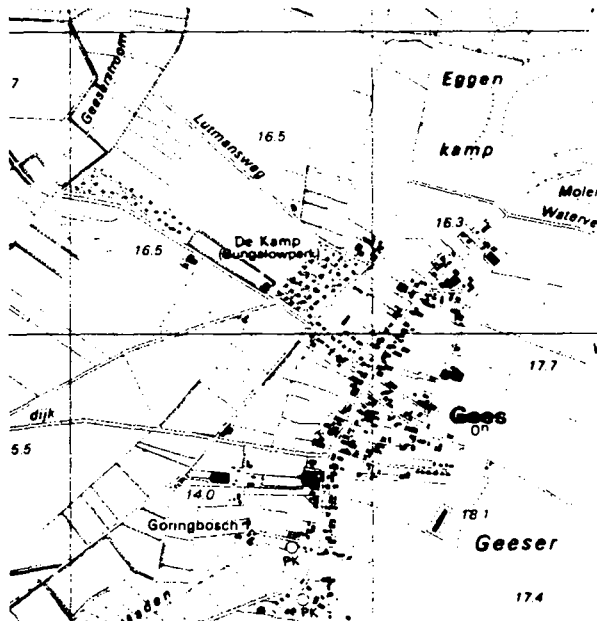
Kern: Gees

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

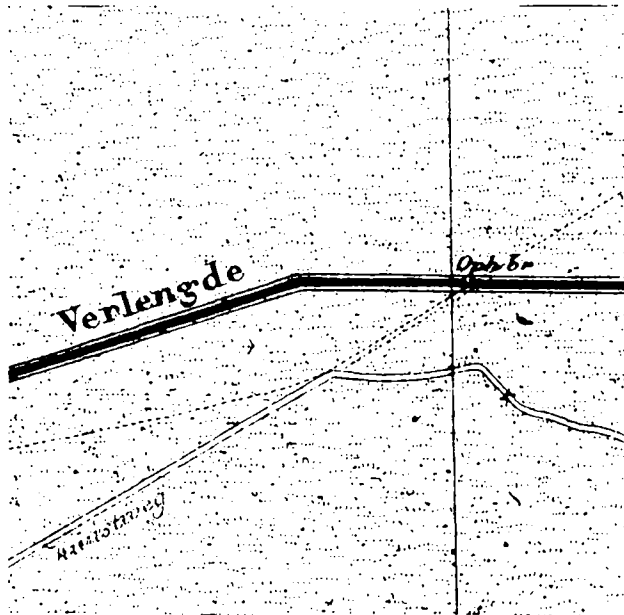
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

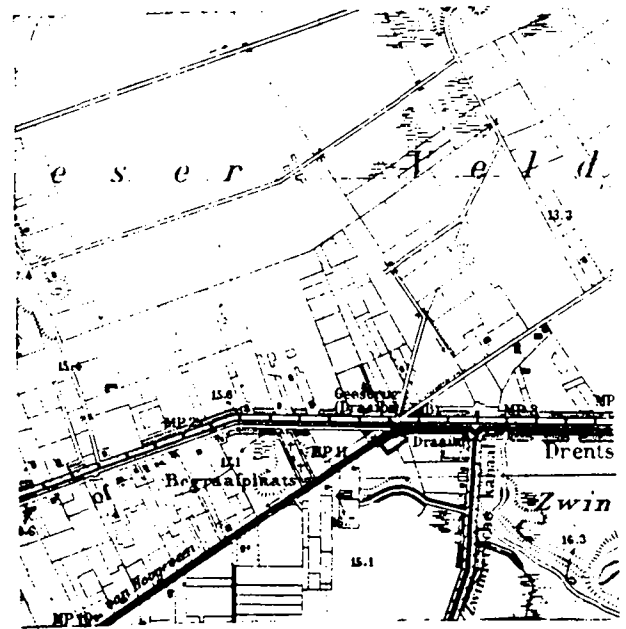
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Oosterhesselen

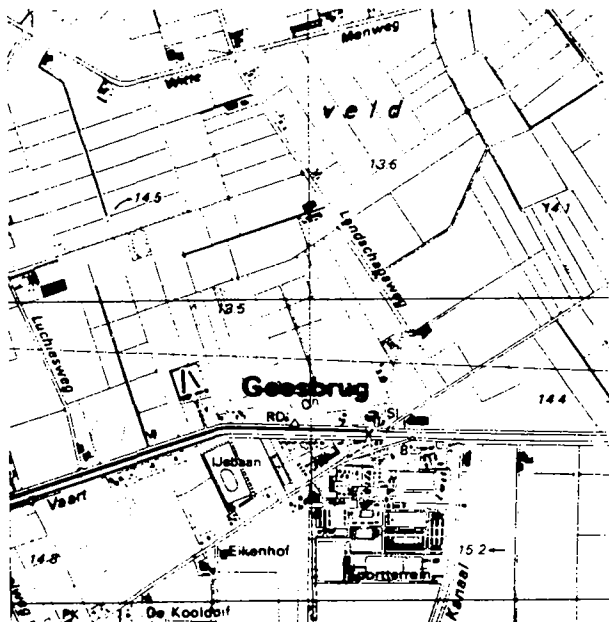
Kern: Geesbrug

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

**Type nederzetting: Heideveldontginnings-
nederzetting**

Schaal 1:25.000